

MUZEUM MARTYROLOGICZNE W ŻABIKOWIE

**muzeum
KULMHOF**
W CHEŁMNIE NAD NEREM

byłego
niemieckiego
Obozu
Zagłady

OFERTA EDUKACYJNA

Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

oraz

**Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof
w Chełmnie nad Nerem**

Oddział Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

Spis treści:

Wprowadzenie | 3

Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie | 3

Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem | 5

Obóz Kulmhof | 6

Oferta edukacyjna Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie | 9

Misja Muzeum | 9

Jak umówić się na spotkanie w Muzeum? | 11

Zwiedzanie Muzeum | 12

Wystawy stałe | 12

Filmy | 13

Lekcje muzealne | 14

Warsztaty historyczno-artystyczne | 15

Projekty edukacyjno-badawcze | 17

Praktyki i wolontariat w Muzeum Martyrologicznym w Żabikowie | 20

Materiały edukacyjne | 21

Najnowsze publikacje | 26

Oferta edukacyjna Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, Oddziału Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie | 32

Lekcje muzealne | 34

Warsztaty | 34

Wykłady | 34

Jednodniowy pobyt studyjny | 35

Workcamp | 35

Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie

Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie założone zostało w 1979 r. Swoje zadania statutowe realizuje poprzez opiekę nad terenami i obiektami będącymi pozostałością po obozach hitlerowskich funkcjonujących w latach 1941–1945, a są – to:

obozy pracy przymusowej dla Żydów, tzw. *Reichsautobahnlager Poggenburg*; Od wiosny 1941 r. zaczęto przywozić do tworzonych w Poznaniu obozów pracy transporty Żydów, przede wszystkim z getta łódzkiego i innych gett Kraju Warty (m.in. z Włocławka, Gostynina, Zduńskiej Woli, Sieradza, Wielunia). W mieście i na jego obrzeżach funkcjonowało 29 obozów, w których osadzono łącznie co najmniej 11 tysięcy kobiet i mężczyzn, w tym Żydów pochodzących z Niemiec, Austrii, Luksemburga. Zostali oni skierowani do ciężkich robót ziemnych związanych z okupacyjnymi planami przebudowy miasta, modernizacją portu rzeczno, rozbudową stacji przetokowej we Franowie, budową lotniska i przebiegającej na obrzeżach miasta autostrady, budową jeziora Rusałka czy jeziora Malta. Do większych obozów zaliczano: obóz na Stadionie Miejskim, w Forcie Radziwiłła, przy ul. Bielniki w Krzesinach oraz w Krzyżownikach. Obozy pracy były faktycznie miejscem eksterminacji Żydów, którzy umierali nie tylko wskutek wyczerpującej organizm pracy fizycznej, szerzących się chorób i głodu, gdyż ginęli także w licznie przeprowadzanych egzekucjach. Obozy pracy zostały zlikwidowane na mocy rozkazu Heinricha Himmlera 9 sierpnia 1943 r. Najdłużej, bo do października 1943 r., działał obóz przy ul. Gnieźnieńskiej.

obóz karno-śledczy (kompetencyjnie podległy gestapo), tzw. *Polizeigefängnis der Sicherheitspolizei und Arbeitserziehungslager in Posen-Lenzingen (PGuAEL)* – Więzienie Policji Bezpieczeństwa i Wychowawczy Obóz Pracy w Żabikowie, który był kontynuacją zlikwidowanego obozu w Forcie VII w Poznaniu. Obóz został założony w kwietniu 1943 r. Do wiosny 1944 r. funkcjonował równoległe z obozem w Forcie VII. Przyjmuje się, że przez obóz żabikowski przeszło około 21 624 więźniów. Więźniów przetrzymywano na okres śledztwa i przesłuchań, które przeprowadzano w siedzibie gestapo w Poznaniu – w byłym Domu Żołnierza. W Żabikowie aresztowani oczekiwali na wydanie lub wykonanie wyroku. Stąd deportowano ich następnie do obozów w Auschwitz, Gross-Rosen, Mauthausen, Ravensbrück. Większość więźniów – kobiet i mężczyzn – stanowili Polacy. Obóz składał się z drewnianych baraków dla więźniów oraz budynków administracyjnych. W centrum obozu znajdował się basen przeciwpożarowy, używany przez Niemców jako miejsce kaźni.

Polizeigefängnis
der Sicherheitspolizei u.
Arbeitserziehungslager

Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, od 1 lipca 2013 r. Oddział Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

Muzeum w Chełmnie nad Nerem powołane zostało 1987 r. decyzją Wojewody Konińskiego (funkcjonowało jako oddział Muzeum Okręgowego w Koninie). Otwarcie placówki muzealnej nastąpiło 17 czerwca 1990 r. Równocześnie odsłonięto w lesie rzuchowskim monument Ściana Pamięci. Z upływem lat na ścianie umieszczano tablice upamiętniające ofiary obozu Kulmhof: m.in. pochodzące z Pabianic, Bełchatowa, Zduńskiej Woli, Brzezin, Gąbina. Podjęto prace archeologiczne prowadzone wokół pozostałości pałacu, parku i kościoła parafialnego w Chełmnie nad Nerem oraz w lesie rzuchowskim. W dniu 8 grudnia 2016 r., z okazji przypadającej 75. rocznicy pierwszego transportu do obozu zagłady Kulmhof, Muzeum udostępni nową wystawę stałą zorganizowaną w ocalałym spichlerzu.

Obóz Kulmhof

Obóz masowej zagłady Kulmhof (władze okupacyjne nadały wsi nazwę Kulmhof) w Chełmnie nad Nerem uruchomiony został w dniu 8 grudnia 1941 r. Tego też dnia sprowadzono pierwsze transporty. Byli to Żydzi z pobliskiego getta w Kole. Po wymordowaniu Żydów z Koła, następnie usunięto skupiska żydowskie w Dąbiu, Nowinach Brdowskich, Kłodawie i Izbicy Kujawskiej. Eksterminacji dokonywano w samochodach – mobilnych komorach gazowych (*Gaswagen*) przy użyciu gazu spalinowego. Zwłoki ofiar składano do zbiorowych mogił w oddalonym o 4 km od Chełmna lesie rzuchowskim. W dniach 5–12 stycznia 1942 r. przetransportowano z obozu cygańskiego w Łodzi (niem. *Zigeunerlager in Litzmannstadt*) do Kulmhof i uśmiercono łącznie 4300 Romów, pochodzących z austriackiego Burgenlandu (pogranicze austriacko-węgierskie).

Deportacje Żydów z getta łódzkiego rozpoczęły się 16 stycznia 1942 r. (wśród nich znaleźli się także wsiedleni do getta Żydzi pochodzący z Niemiec, Austrii, Czech i Luksemburga). Równocześnie przywożono Żydów z gett prowincjonalnych – w ten sposób do końca 1942 r. zlikwidowane zostały wszystkie getta w Kraju Warty, z wyjątkiem łódzkiego. W marcu 1943 r. zapadła decyzja o zamknięciu obozu zagłady w Chełmnie. W okresie od 23 czerwca 1944 r. do 14 lipca 1944 r. – w 10 transportach – deportowano stamtąd do Kulmhof 7196 osób. Po tym okresie działania eksterminacyjne przerwano. W Chełmnie pozostawała część *SS-Sonderkommando Bothmann* oraz około 47-osobowa grupa więźniów żydowskich, głównie rzemieślników – krawców i szewców. Pozostawiono ich w obozie, aby wykonywali prace usługowe na rzecz załogi obozowej.

Obóz funkcjonował do chwili jego likwidacji. W nocy z 17 na 18 stycznia 1945 r., gdy już zbliżała się Armia Czerwona, tuż przed uciezką członkowie *Sonderkommando* wymordowali ostatnich więźniów komanda roboczego. Podczas desperackiego oporu dwóm więźniom udało się zbiec: Mordechajowi Żurawskiemu i Szymonowi Srebrnikowi. Ponadto w pierwszym okresie działania obozu uciekli: Abraham Roj, Szlama Winer, Michał Podchlebnik, Jerachmiel Widawski i Icchak Justmann. Według ustaleń Muzeum w Chełmnie, w obozie zginęło około 200 tys. ofiar; byli wśród nich Żydzi, Romowie, Polacy, dzieci z czeskich Lidic, a także jeńcy radzieccy.

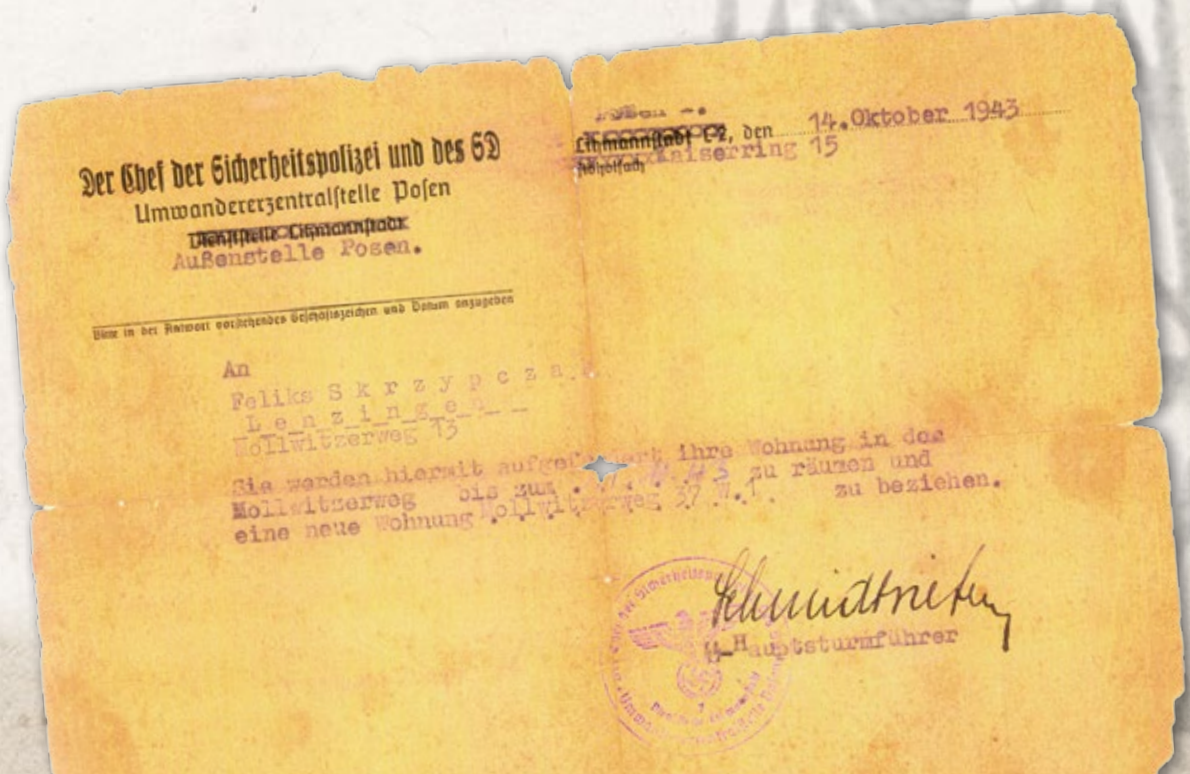

Misja Muzeum

Misją Muzeum jest zachowanie pamięci o ofiarach zbrodni niemieckich dokonanych na terenie Wielkopolski, prowadzenie działalności wystawienniczej, naukowej, edukacyjnej oraz ochrona i konserwacja relikwii poobozowych. W sposób szczególny Muzeum dokumentuje historię byłego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, obozu karno-śledczego w Żabikowie oraz 143 obozów pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce, funkcjonujących w latach 1941–1943.

Muzeum współdziała z innymi muzeami, krajowymi i zagranicznymi ośrodkami naukowo-badawczymi oraz stowarzyszeniami mającymi podobne cele.

Dzisiejsza przestrzeń muzealna w Żabikowie (około 3 ha), rozciągająca się na długości prawie 0,5 km bezpośrednio wzdłuż autostrady A2 – upamiętniona jest również pomnikami związanymi z martyrologią Polaków, Luksemburczyków, obywateli byłego Związku Radzieckiego oraz innych narodowości. Substancję muzealną uzupełniają relikty poobozowe: studnia, fundamenty zabudowań i fragment muru ogrodzenia, który uważa się za symboliczną Ścianę Śmierci.

Poza terenem byłego obozu znajduje się budynek Muzeum, rozbudowany na fundamentach baraku poobozowego i pozostałościach wili komendanta, który spełnia wszystkie warunki zachowania i upamiętniania substancji muzealnej.

Godziny otwarcia Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

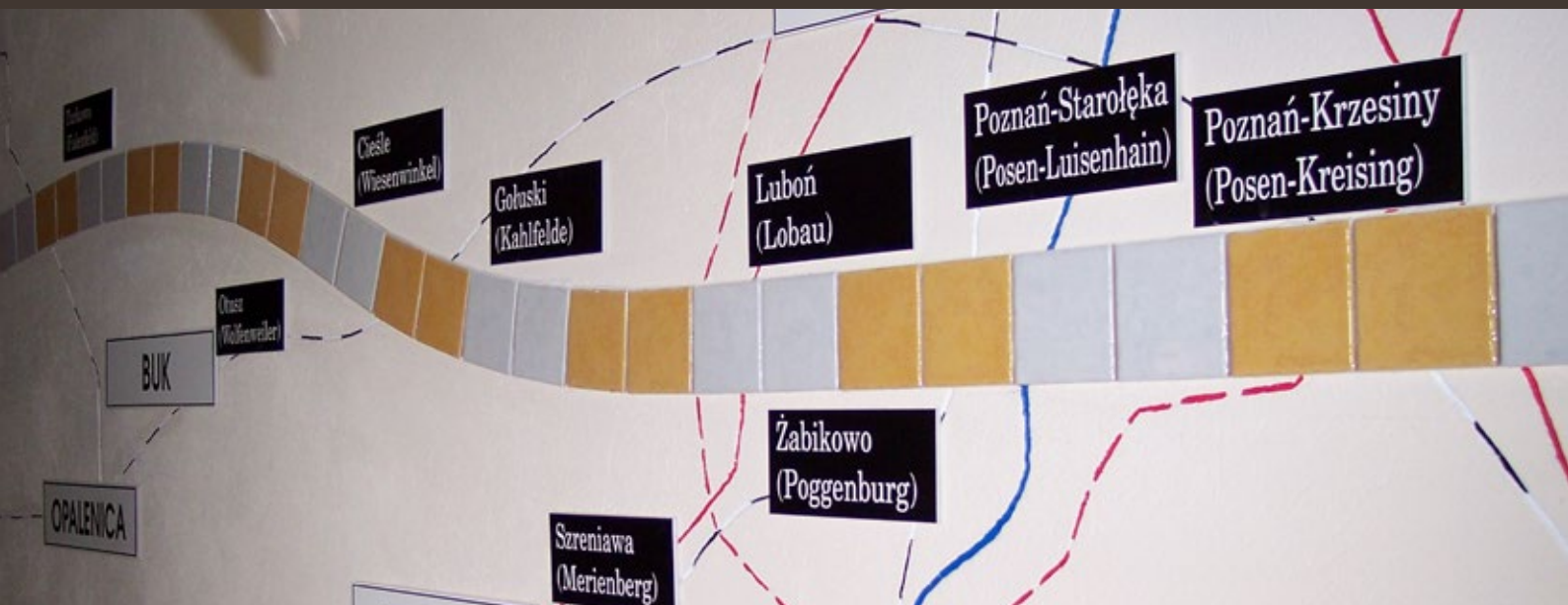
wtorek – piątek: 9.00–15.00
sobota – niedziela: 10.00–14.00
poniedziałek: nieczynne

WSTĘP DO MUZEUM

BEZPŁATNY

Jak umówić się na spotkanie w Muzeum?

Ze względu na specyfikę zajęć i na przekazywane treści, grupa nie powinna przekraczać 30 osób (jedna klasa). Przed uzgodnionym spotkaniem konieczna jest informacja telefoniczna lub pisemna, zawierająca nazwę i numer szkoły, nazwisko nauczyciela, wielkość grupy oraz orientacyjną godzinę przybycia. Lekcje realizowane są w dni powszednie od wtorku do piątku, w godz. 9.00–14.30. Informacje o opłatach znajdują się na stronie internetowej. Istnieje możliwość zwolnienia z opłat. Muzeum nie pokrywa kosztów związanych z dojazdem na lekcje muzealne.

**Zgłoszenia należy kierować na adres Muzeum:
Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie
ul. Niezłomnych 2, 62-030 Luboń
tel. 61-813-06-81, fax. 61-810-34-11**

www.zabikowo.eu

e-mail: muzeum@zabikowo.eu

Zwiedzanie Muzeum

Prezentowane wystawy stałe:

Więzienie Policji Bezpieczeństwa i Wychowawczy Obóz Pracy – ekspozycja zapoznaje zwiedzających z historią obozu funkcjonującego w Żabikowie w latach 1943–1945. Na wystawie prezentujemy materiał ikonograficzny oraz pozostałości z okresu istnienia obozu, jak: dokumenty, przedmioty codziennego użytku, w tym wykonane m.in. przez samych więźniów.

Obozy pracy przymusowej dla Żydów – na ekspozycji przedstawiamy budowę autostrady z Frankfurtu nad Odrą do Poznania, pracę i życie codzienne więźniów. Zgromadzone na ekspozycji materiały archiwalne i ikonograficzne pochodzą ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie, a także archiwów polskich i niemieckich.

Prezentowane filmy

własne:

- „Zniewolony Poznań 1939–1945”
- „Stadion”
- „Tiegenhof”
- „Listy do Lilli”
- „Byliśmy strażnikami...”

archiwalne, dokumentalne:

- Polska Kronika Filmowa (Poznań wolny, Obóz w Żabikowie)
- film archiwalny „Konzentrationslager Posen 1939/1940”
- prezentacja multimedialna *Reichsautobahnlager*
- „Getto Kraj Warty”

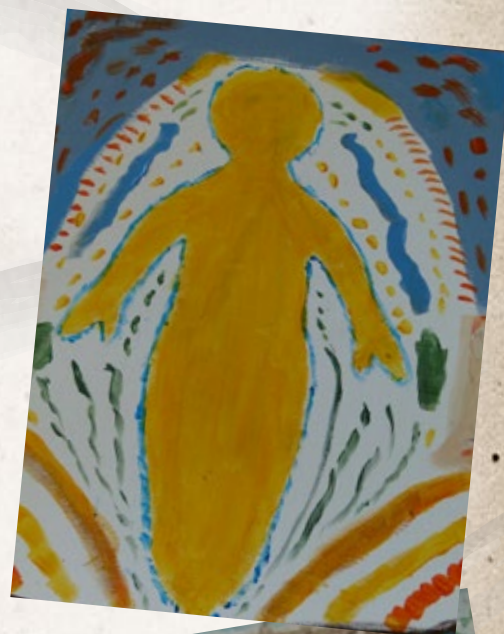
Lekcje muzealne

Proponowane tematy lekcji:

- Zagłada przez pracę. Obozy pracy przymusowej dla Żydów.
- Losy więźniów obozu karno-śledczego w Żabikowie.
- „O tym nie można zapomnieć...! Dramatyczne losy żydowskich więźniarek obozu pracy przymusowej „Elektro-Mühle” w Poznaniu
- Polityka hitlerowskich Niemiec wobec Polaków
- Fort VII i obóz w Żabikowie we wspomnieniach więźniów

Wykłady tematyczne:

- Polityka Trzeciej Rzeszy wobec narodu polskiego w tzw. Kraju Warty
- Obozy pracy przymusowej dla Żydów w okupowanej Wielkopolsce w latach 1941–1943
- Eutanazja osób psychicznie chorych na ziemiach wcielonych do Trzeciej Rzeszy
- Aresztowania przedstawicieli wielkopolskich elit we wrześniu – październiku 1939 r.
- Fort VII i Żabikowo – wspólna historia obozów gestapo w Poznaniu

Warsztaty historyczno-artystyczne

Warsztaty „Człowiek w drodze”. Cykl trzech spotkań adresowanych do uczniów klas szóstych szkół podstawowych, corocznie organizowanych w ramach obchodów rocznicy likwidacji i ewakuacji obozu karno-śledczego w Żabikowie. Zajęcia składają się z dwóch modułów: historycznego i artystycznego. W ramach pierwszej części obejmującej m.in. oprowadzanie po wystawie historycznej, która ma na celu zapoznanie uczestników warsztatów z historią obozu w Żabikowie, losami społeczności więźniarskiej oraz ostatnimi chwilami funkcjonowania więzienia gestapo, tzn. likwidacją i ewakuacją. Po module historycznym uczestnicy w grupach wykonują trzy wielkoformatowe prace malarskie na tkaninach farbami akrylowymi. **Termin: styczeń 2017 r.** Zajęcia prowadzą pracownicy merytoryczni Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie. Współautorką i prowadzącą moduł artystyczny jest Magdalena Kozicka, artystka plastyk.

Warsztaty „Prawo do wolności”. Warsztaty trzydniowe adresowane do uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, organizowane w kolejną rocznicę zakończenia II wojny światowej. W ramach warsztatów przeprowadzona zostanie lekcja muzealna mająca na celu ukazanie postaw, zachowań i czynników zagrażających i ograniczających wolność człowieka. W części artystycznej uczestnicy zajęć wykonywać będą pracę plastyczną techniką kaligramu odnoszącą się do hasła „Wolność”. **Termin: maj 2017 r.** Zajęcia prowadzą pracownicy merytoryczni Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie. Współautorką i prowadzącą moduł artystyczny jest Magdalena Kozicka, artystka plastyk.

Warsztaty „Ocalić od zapomnienia”. Jednodniowe warsztaty skierowane do grupy senioralnej. Program zajęć zakłada zwiedzanie sal ekspozycyjnych oraz projekcję filmową. Propozycja warsztatów skierowana jest do seniorów, w związku z tym chcielibyśmy ich nakłonić do indywidualnych wspomnień: o rodzinie, o czasach okupacji niemieckiej w Wielkopolsce. Powstałe prace plastyczne stanowią będą album wspomnień malarskich o bliskich; ilustrując ich historie, wydarzenia i przeżycia. Każda osoba wykona indywidualną pracę farbami akrylowymi na podobrazii. **Termin: maj 2017 r.**

Warsztaty „Kadr z moich wspomnień z okresu okupacji”. Jednodniowe warsztaty skierowane do grupy senioralnej. **Termin: październik 2017 r.**

Projekty edukacyjno-badawcze

„Od Zbąszynia do Chełmna nad Nerem”

Program edukacyjny, realizowany przez Muzeum Martyrologiczne od 2004 r., upowszechnia historię takich wydarzeń, jak:

- wypędzenie polskich Żydów z Niemiec w 1938 r.; noc kryształowa – pogrom z 9 na 10 listopada 1938 r., zbrodnicza i spektakularna dyskryminacja Żydów w Niemczech;
- agresja hitlerowska na Polskę w 1939 r.;
- getta i obozy pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce;
- budowa trasy obecnej autostrady A2 od Frankfurtu nad Odrą do Poznania;
- obozy koncentracyjne i więzienia, Fort VII w Poznaniu;
- obóz zagłady w Chełmnie nad Nerem i inne miejsca zagłady.

W obliczu tych wydarzeń pragniemy, aby w ramach projektu uczniowie poznali losy Polaków i innych narodowości w przededniu wojny oraz realia życia codziennego pod okupacją niemiecką w Wielkopolsce.

„Eutanazja w Kraju Warty”

Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie realizuje program edukacyjno-badawczy dokumentujący historię akcji eutanazji osób upośledzonych i psychicznie chorych, przeprowadzonych przez Niemców na terenie szpitali psychiatrycznych w Kraju Warty.

Projekty składające się na program dotyczą następujących zagadnień:

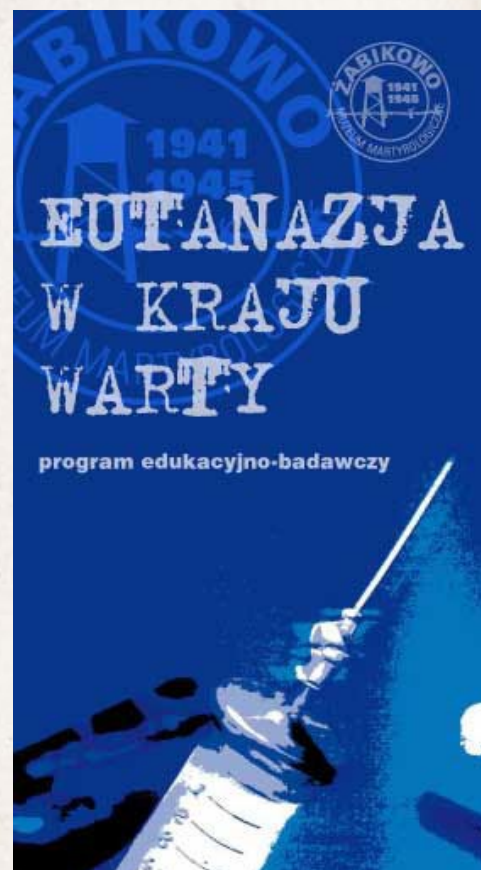
- dokumentacja i archiwizacja relacji „Świadków Czasu”;
- badania terenowe – ustalanie miejsc masowych pochówków pacjentów szpitali dla psychicznie i nerwowo chorych w Wielkopolsce;
- koordynowanie prac grup roboczych historyków, lekarzy, regionalistów i osób zainteresowanych problematyką;
- współpraca z innymi ośrodkami dokumentującymi akcją tzw. eutanazji w kraju i za granicą;
- działania oświatowe w szkołach Wielkopolski.

Informacji udziela:

Michał Maćkowiak

tel. 618-130-681

e-mail: michal@zabikowo.pl

Workcamp

Młodzieżowe obozy wolontariackie zwane *Workcamp*, to dla wielu młodych ludzi okazja do tego, by nie tylko mieć własny udział w pracy dla pokoju na świecie, ale także poznać miejsca wcześniej nieznanne i ludzi z zupełnie innych środowisk. Dwutygodniowe obozy, podczas których młodzi ludzie z całego świata angażują się w lokalne przedsięwzięcia, są dla nich także indywidualnym spełnieniem własnych pragnień i celów oraz okazją do poszerzenia swojej wiedzy o świecie i możliwością otwarcia się na to, co dotychczas było nieznanne. Do Żabikowa na *Workcampy*, które są organizowane zawsze na przełomie lipca i sierpnia, przybywają młodzi ludzie z Polski, Czech, Niemiec, Belgii, Włoch, Wielkiej Brytanii, Szwecji, Kazachstanu, Finlandii, Rosji, Francji, Kosowa, Meksyku, Ukrainy, Irlandii i Hiszpanii. Tego typu projekty edukacyjno-historyczne mają charakter warsztatów i podróży studyjnych połączonych z pracą fizyczną na terenie Muzeum. Wolontariusze, którzy przebywają w Miejscu Pamięci w Żabikowie, biorą udział w badaniach wykopaliskowych prowadzonych na terenie byłego obozu karno-śledczego. W trakcie projektu uczestniczą także w spotkaniach z kombatantami, w wykładach, w pokazach filmów dokumentalnych i w warsztatach, odbywają także podróże studyjne do Miejsc Pamięci Narodowej. Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie, na przełomie lipca i sierpnia 2017 r., planuje zorganizowanie kolejnego młodzieżowego obozu wolontariackiego *Workcamp – Żabikowo 2017*.

Praktyki i wolontariat w Muzeum Martyrologicznym w Żabikowie

Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie oferuje młodym ludziom – absolwentom szkół wyższych oraz studentom – możliwość odbycia praktyk oraz realizowania współpracy wolontariackiej. Osoby zainteresowane prosimy o kontakt z Muzeum oraz przesłanie zgłoszenia wraz z CV. Każdy praktykant, wolontariusz włącza się w pracę Muzeum, poszerza wiedzę na temat funkcjonowania instytucji, a zdobyte doświadczenie może wykorzystać w późniejszej pracy zawodowej.

Materiały edukacyjne

Wystawa czasowa „Miejsca zniewolenia w okupowanym Poznaniu 1939–1945”

Wystawa pt. „Miejsca zniewolenia w okupowanym Poznaniu 1939–1945” jest ekspozycją o charakterze edukacyjnym skierowaną do uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Wystawa ta prezentuje miejsca i obiekty związane z tragiczną historią ludności okupowanego Poznania. Dzisiaj miejsca te mają zupełnie inne przeznaczenie, a wiele z nich przetrwało do naszych czasów w zmienionej formie.

Wystawa ta jest „Pomnikiem Pamięci” o tych, którzy wówczas tracili życie, o tych, którzy musieli opuścić swój dom, pracę, fabrykę – tracąc podstawy egzystencji. Materiał zgromadzony na wystawie może stanowić dla nauczycieli szersze tło do prowadzonych lekcji historii, wiedzy o społeczeństwie, języka polskiego, godziny wychowawczej bądź etyki.

Po raz pierwszy wystawa prezentowana była w siedzibie Muzeum w 2007 r. Obejmuje 14 dwustronnych banerów, których zaletą jest prosty montaż. Wystawie towarzyszy broszura pod tym samym tytułem. Zainteresowane Szkoły zachęcamy do goszczenia u siebie wystawy.

Film edukacyjno-historyczny „Zniewolony Poznań 1939–1945”

Film „Zniewolony Poznań 1939–1945”, ustami „Świadków Czasu” – byłych więźniów – opowiada o dramatycznych wydarzeniach w Poznaniu w latach okupacji hitlerowskiej. Dzięki scenom fabularyzowanym przenosimy się do wypełnionych więźniami kazamatów Fortu VII, drewnianych baraków obozu żabikowskiego, a także obserwujemy pełne grozy momenty przesłuchania w siedzibie gestapo poznańskiego...

Film dokumentalny „Stadion”

Scenariusz filmu dokumentalnego „Stadion” powstał na podstawie opowiadania Wojciecha Sławińskiego pt.: „Droga na Stadion”. Jest to poruszająca historia pary młodych ludzi, których rozkwitająca miłość przypadła na czas II wojny światowej. Jak setki i tysiące Żydów z terenu Kraju Warty, Abram i Debora zostali przez Niemców deportowani do getta, a następnie do obozu pracy przymusowej. Jednym z takich miejsc stał się w maju 1941 r. Stadion Miejski w Poznaniu.

Film dokumentalny „Tiegenhof”

Zbrodnie dokonywane na pacjentach szpitali psychiatrycznych, realizowane w ramach tzw. akcji T4, nazistowscy funkcjonariusze określali mianem eutanazji. Celem programu była eliminacja ludzi uznawanych za „niezdolnych do współżycia społecznego, wiodących żywot niegodny życia”. W szpitalu Dziekanka w Gnieźnie, według dostępnych danych, w okresie od 7 grudnia 1939 do 12 stycznia 1940 r. wymordowano 1044 osoby, natomiast w czerwcu i lipcu 1941 r. dalsze 158 osób. Według powojennych ustaleń prokuratora Mariana Kaczmarka ogółem od października 1939 r. do sierpnia 1941 r. na terenie Wielkopolski rozstrzelano, zagazowano w specjalnych samochodach oraz uśmiercono zastrzykami luminalu 4135 pacjentów szpitali dla psychicznie chorych. Zrealizowany przez Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie film pt. „Tiegenhof” opowiada historię tych zbrodni, widzianą oczami jednego z pacjentów szpitala Dziekanka w Gnieźnie.

„Z Archiwum Historii Mówionej” – relacje „Świadków Czasu”

Na mocy zarządzenia poznańskiego gestapo, w kwietniu 1943 r. z obozu w Forcie VII przewieziono pierwszą grupę więźniów do obozu karno-śledczego w Żabikowie, powstałego na miejscu dawnej cegielni. Budowę obozu rozpoczęto już w 1942 r. Obóz ten, który nosił urzędową nazwę *Polizeigefängnis der Sicherheitspolizei und Arbeitserziehungslager in Posen-Lenzingen* (Więzienie Policji Bezpieczeństwa i Wychowawczy Obóz Pracy w Żabikowie), stał się od kwietnia 1943 r. miejscem uwięzienia Polaków oskarżonych o działalność konspiracyjną oraz tych, którym postawiono zarzut o złamanie obowiązującego w Trzeciej Rzeszy prawa, dotyczącego m.in. przymusu pracy nałożonego na Polaków. Obóz funkcjonował do 19 stycznia 1945 r., kiedy to Niemcy – likwidując go – wymordowali 80 więźniów, spalili baraki obozowe, a pozostałych więźniów poprowadzili w „marszu śmierci” do obozu KL Sachsenhausen. Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie, upamiętniając Polaków osadzonych w obozie w Żabikowie, prowadzi Archiwum Historii Mówionej, będące zbiorem nagranych przez pracowników Muzeum relacji świadków czasu, zarówno więźniów obozu karno-śledczego w Żabikowie, jak i tych wszystkich, którzy doświadczyli okrucieństw ze strony hitlerowskich Niemiec. Przygotowywana publikacja multimedialna przedstawiać będzie wspomnienia więźniów obozu w Żabikowie, Fortu VII, KL Auschwitz oraz innych miejsc uświęconych krwią Polaków.

Film dokumentalny „Listy do Lilli”

Niebieska koperta, a w niej dwa listy adresowane do żydowskiej więźniarki obozu „Elektro-Mühle” i relacja polskiego chłopca – młodego robotnika przymusowego w tym obozie. Oba te świadectwa zeszyły się przypadkowo po 70. latach, tworząc krótką opowieść o losach 300 kobiet. I tej jednej – Lili Grünebaum.

Byliśmy strażnikami...

Film dokumentalny „Byliśmy strażnikami...”

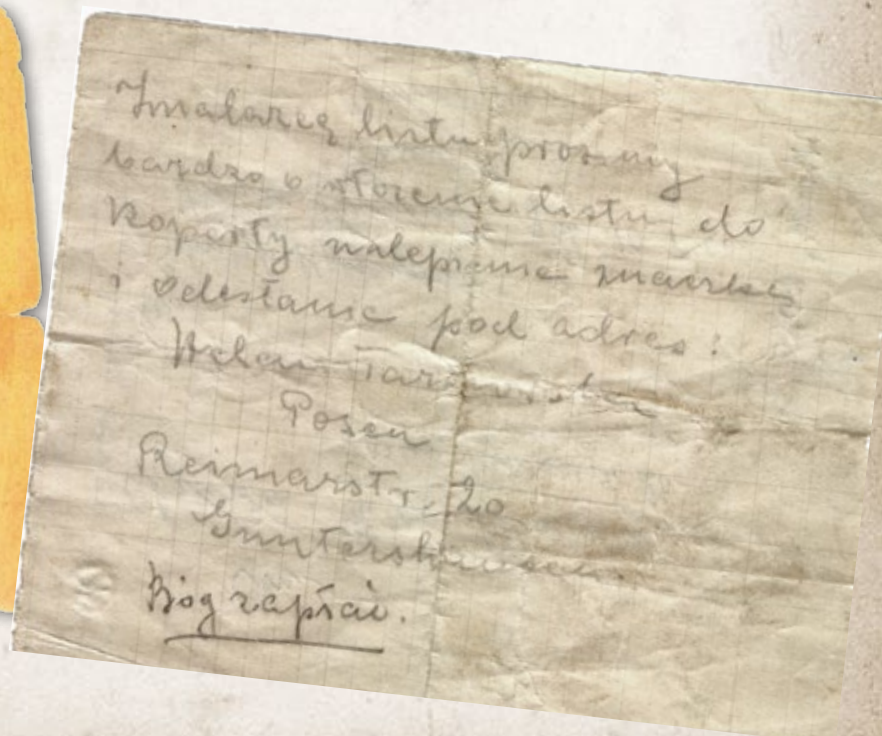
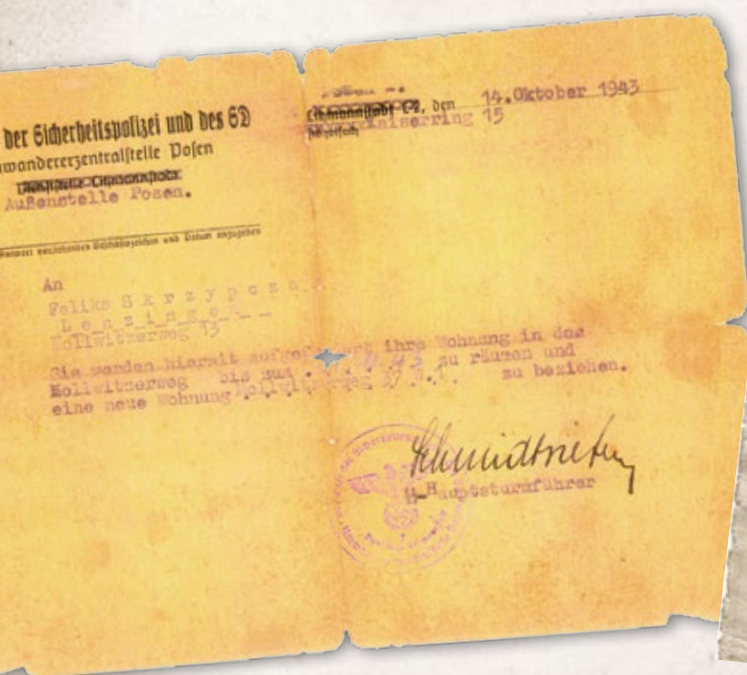
Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie poleca film pt. „Byliśmy strażnikami”. Jego powstanie jest efektem wieloletniej pracy związanej z pozyskiwaniem materiałów faktograficznych i ikonograficznych dotyczących funkcjonariuszy poznańskiego gestapo z lat 1939–1945, ze szczególnym uwzględnieniem załóg obozowych *Konzentrationslager Posen Fort VII* oraz *Polizeigefängnis der Sicherheitspolizei und Arbeitserziehungslager in Posen-Lenzingen* (Więzienie Policji Bezpieczeństwa i Wychowawczy Obóz Pracy w Poznaniu-Żabikowie). Realizacji filmu podjęli się Michał Maćkowiak i Marcin Krzysztoń, a opiekę merytoryczną nad powstaniem filmu sprawowała dr Anna Ziółkowska, dyrektor Muzeum. Scenariusz oparty jest na pisemnej relacji członka załogi obozowej pochodzącej z 1974 r., która tworzy oś narracji. Film ten jest inscenizacją wywiadu, do którego z przyczyn obiektywnych nie doszło, lecz fabuła zgodna jest z prawdą historyczną. Obraz został uzupełniony o nigdy nie publikowane wcześniej materiały ikonograficzne.

Biblioteka i zbiory

Chcąc pomóc nauczycielom pogłębić wiedzę z zakresu II wojny światowej, udostępniamy kopie dokumentów, teksty źródłowe, relacje świadków i materiał ikonograficzny zgromadzony w muzealnym archiwum. Istnieje także możliwość korzystania ze zbiorów bibliotecznych. Zgromadzony księgozbiór zawiera ponad 7 tys. pozycji z zakresu historii Polski i powszechnej w latach 1939–1945. Zasób biblioteczny powiększony został o publikacje i materiały dydaktyczne dla nauczycieli i studentów. Osobom zainteresowanym Muzeum wypożycza filmy dokumentalne upowszechniające tematykę II wojny światowej.

Niemiecki obóz zagłady Kulmhof

Najnowsze publikacje Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

Teki edukacyjne „Niemiecki obóz zagłady Kulmhof”. Materiały dydaktyczne dla nauczycieli, Żabikowo 2015.

Publikacja multimedialna pt. „Niemiecki obóz zagłady Kulmhof” to materiał pomocniczy dla nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, którzy chcą przekazać uczniom wiedzę o Holokauście, położeniu ludności żydowskiej w tzw. Kraju Warty oraz funkcjonowaniu pierwszego niemieckiego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem. Wydawnictwo składa się z dwóch części: opisowej i multimedialnej. W pierwszej został zawarty rys historyczny obozu śmierci Kulmhof oraz komentarz dydaktyczny. Druga część zawiera 10 scenariuszy lekcji, bogaty materiał źródłowy (mapy, fotografie, teksty) oraz fragmenty wywiadów ze „Świadkami Czasu” – osobami, których dzieciństwo lub wczesna młodość przypadły na okres drugiej wojny światowej i w których pamięci zachowały się echa zagłady dokonywanej w Chełmnie nad Nerem. Bezpłatne wydawnictwo jest częścią planowanej na kolejne lata serii pt. „Z Archiwum Muzeów w Chełmnie nad Nerem i w Żabikowie”, przygotowywanej wspólnie z Zakładem Dydaktyki Historii Instytutu Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Obecnie trwa promocja publikacji wśród nauczycieli woj. wielkopolskiego. Publikacja została dofinansowana ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

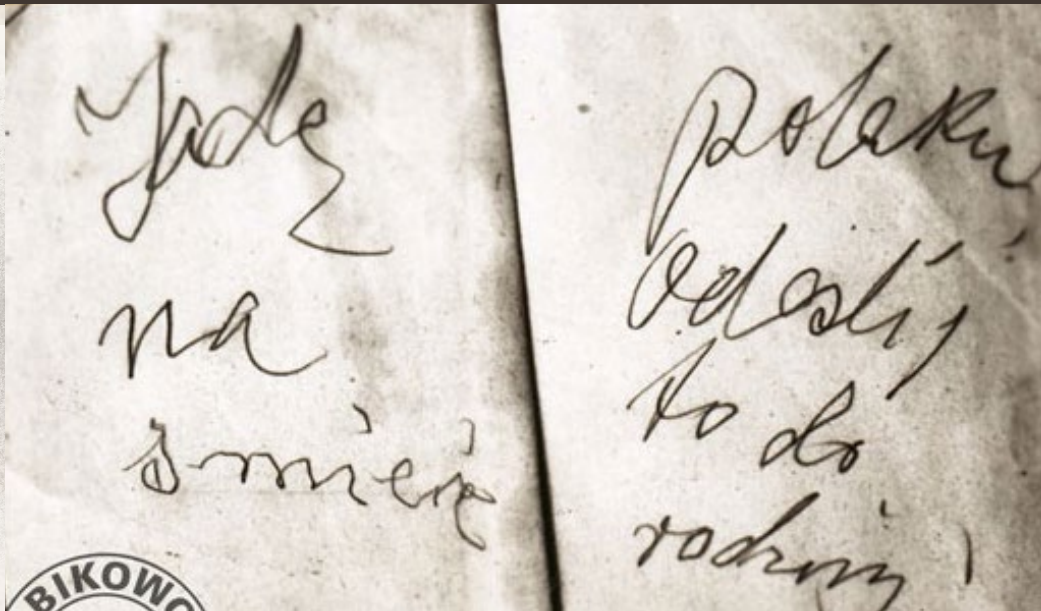
Teki edukacyjne „Obozy pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce”. Materiały dydaktyczne dla nauczycieli, Luboń 2016.

Publikacja multimedialna pt. „Obozy pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce” jest drugim tomem serii „Z Archiwum Muzeów w Chełmnie nad Nerem i w Żabikowie”. Przygotowana została przy współpracy Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie oraz Zakładu Dydaktyki Historii Instytutu Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Niniejsze opracowanie wyróżnia się na tle wielu innych publikacji opowiadających o dziejach Wielkopolski w czasie II wojny światowej tym, że w pełni poświęcone jest losom ludności żydowskiej osadzonej w obozach pracy przymusowej. W latach 1941–1943 w okupowanej przez Niemców Wielkopolsce założonych zostało około 143 tego rodzaju obozów dla Żydów, z czego 29 funkcjonowało na terenie Poznania i na jego obrzeżach. Powstanie ich łączy się z podjęciem na terenie miasta przedsięwzięć urbanistycznych mających na celu m.in.: poszerzenie jego granic administracyjnych w kierunku wschodnim i zachodnim, modernizację terenów zielonych, budowę nowych obiektów, szlaków kolejowych i drogowych. Realizacja tych zadań wymagała zatrudnienia dużej liczby robotników. Jako tzw. „siłę roboczą” zaczęto wykorzystywać deportowaną z gett ludność żydowską, którą koncentrowano w obozach. Stworzone przez administrację hitlerowską warunki życia w obozach: terror, głód, prowizoryczna opieka medyczna, wyniszczająca organizm praca powodowały, że faktycznie stały się one miejscami wegetacji i stopniowej eksterminacji.

Wydawnictwo to kierujemy do nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych uczących takich przedmiotów, jak: historia, język polski, wiedza o społeczeństwie, etyka. Przedsięwzięcie zrealizowano dzięki dofinansowaniu ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, tytuł zadania: „Ochrona i opieka nad ważnym kulturowo i historycznie obiektem muzealnym – miejscem pamięci w Chełmnie nad Nerem”.

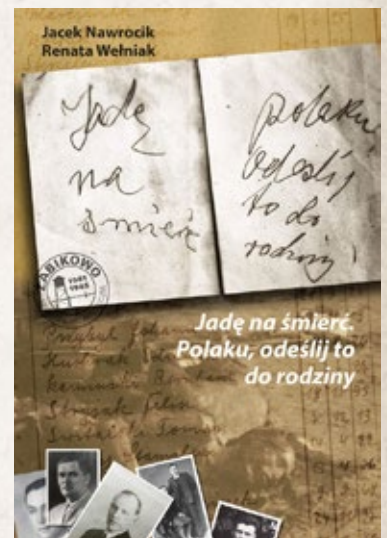
**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

Jacek Nawrocik, Renata Wełniak, *Jadę na śmierć. Polaku, odeślij to do rodziny*, Żabikowo 2015.

Publikacja ta stanowi upamiętnienie ofiar tragicznego marszu śmierci, jaki w styczniu 1945 r. przebyli więźniowie obozu żabikowskiego. W opracowaniu podjęto próbę rekonstrukcji wydarzeń poprzedzających i ściśle opisujących moment likwidacji oraz ewakuacji obozu karno-śledczego w Żabikowie. Na podstawie wspomnień byłych więźniów wytyczona została trasa, którą ewakuowano ich w głąb Rzeszy. Opisujemy warunki, w jakich przebiegała ewakuacja, przedstawiamy losy więźniów. W odróżnieniu od wielu wcześniejszych opracowań przedstawiających funkcjonowanie niemieckiego obozu karno-śledczego w Żabikowie, niniejsza praca zawiera pierwszy pełny opis ostatnich dni funkcjonowania miejsca eksterminacji i zbrodni popełnionych przez załogę obozu.

Jacek Nawrocik, Renata Wełniak, *Sprawa mosińska 1943 rok*, Żabikowo 2013.

Publikacja ta stanowi upamiętnienie ofiar tragicznego marszu śmierci. Chcąc upamiętnić przypadającą we wrześniu 2013 r. 70. rocznicę *Sache Moschin*, przygotowaliśmy publikację „Sprawa mosińska 1943 rok”. Publikacja ta to zbiór informacji i materiałów ikonograficznych obrazujących szczęśliwe życie Polaków w międzywojennej Mosinie, brutalnie przerwane wybuchem II wojny światowej. Opisujemy położenie Polaków w okupowanym przez Niemców mieście oraz wydarzenia z 1943 r. nazwane mianem *Sache Moschin*.

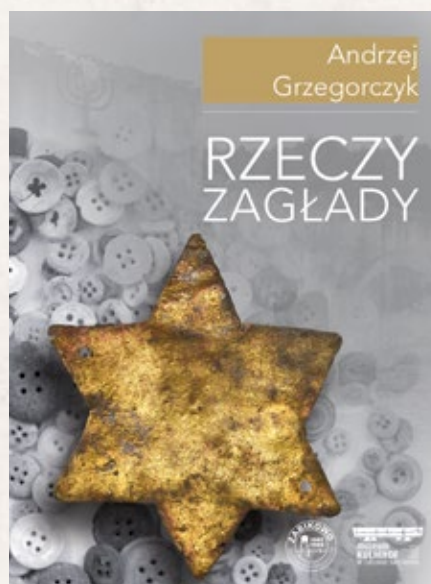

Andrzej Grzegorzczak, *Rzeczy zagłady, Chełmno nad Nerem 2014.*

Niniejsze wydawnictwo jest próbą zwrócenia uwagi na fakt, że każda tego rodzaju „pamiątka” ma swoją historię, symbolizując konkretną ludzką tragedię. Analizując przedmioty, musimy więc zwrócić uwagę nie tylko na warstwę materialną, ale przede wszystkim na świadectwo, jakie one stanowią.

Ich właściciele kierowani byli do obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem wraz ze swoim dobytkiem. Nie zdając sobie sprawy, jakiego przeznaczenia jest to miejsce, zabierali ze sobą rzeczy najbardziej wartościowe – przedmioty codziennego użytku, rodzinne i osobiste pamiątki. Natychmiast po przybyciu na miejsce kaźni byli ograbiani. Cenne – w opinii oprawców – przedmioty były konfiskowane. Pieniądze oraz kruszce szlachetne przekazywano niemieckim instytucjom finansowym. Odzież i obuwie wysyłano do Łodzi, gdzie były kolportowane wśród mieszkańców getta łódzkiego bądź przekazywane niemieckim osadnikom. Pozostałe rzeczy – w opinii niemieckiej obsługi nieposiadające wartości, były wrzucane do specjalnie przygotowanych jam na terenie obozu. Paradoksalnie to właśnie one są dla nas współczesnych najbardziej wartościowe. Wśród nich znalazły się m.in. przybory toaletowe i medyczne, ozdoby oraz dewocjalia związane z kultem religijnym. Mają szczególną wartość, gdyż świadczą o tym, iż nawet w czasie tak tragicznym ich właściciele pragnęli zachować człowieczeństwo, otaczając się ważnymi dla nich rzeczami.

**Andrzej Grzegorzczak, Piotr Wąsowicz,
Obóz zagłady Kulmhof w Chełmnie nad
Nerem. Przewodnik po Miejscu Pamięci,
Chełmno nad Nerem 2015.**

Publikacja pt. „Obóz zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem. Przewodnik po Miejscu Pamięci” poświęcona jest historii byłego ośrodka zagłady oraz dziejom przestrzeni poobozowej. Autorami przewodnika są: Piotr Wąsowicz i Andrzej Grzegorzczak. Niniejsze wydawnictwo stanowi pozycję wyjątkową, gdyż jest zarówno opracowaniem historycznym, jak też przejrzystym i funkcjonalnym przewodnikiem. Książka umożliwia samodzielne zwiedzanie terenu dawnego obozu, wprowadzając czytelnika we wszelkie aspekty tragicznej historii tego miejsca. Specyficzna forma oraz poruszone w książce zagadnienia są odpowiedzią na potrzeby osób odwiedzających Miejsce Pamięci. Przewodnik wydany został w dwóch wersjach językowych: polskiej i angielskiej.

Publikację dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

Małgorzata Grzanka, Bartłomiej Grzanka, *Cień zagłady. Początki funkcjonowania niemieckiego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, Chełmno nad Nerem 2016.*

Publikacja „Cień zagłady. Początki funkcjonowania niemieckiego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem” została wydana w związku z upamiętnieniem 75. rocznicy zamordowania 8 grudnia 1941 r. pierwszej grupy Żydów w obozie zagłady Kulmhof przez SS-Sonderkommando Herbert Lange. W książce ukazana została droga do „ostatecznego rozwiązania” w Kraju Warty, przedstawiono okoliczności założenia obozu (także informacje o Chełmnie w przededniu wybuchu wojny i podczas pierwszych lat okupacji niemieckiej) oraz los pierwszych ofiar Kulmhof, przywożonych przez Niemców z gett prowincjonalnych i getta łódzkiego w grudniu 1941 i styczniu 1942 r. Ponadto opisano sposób rozprzestrzeniania się informacji na temat tragicznego losu osób wywiezionych do Kulmhof w początkowym okresie funkcjonowania obozu. Całość uzupełnia materiał ikonograficzny, w tym niepublikowane wcześniej fotografie. Autorami publikacji są Bartłomiej i Małgorzata Grzankowie, pracownicy Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem – Oddziału Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie.

Oferta edukacyjna Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, Oddziału Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

Cele kształcenia realizowane przez Muzeum mają stanowić uzupełnienie elementów programu edukacyjnego realizowanego w placówkach oświatowych różnych szczebli nauczania. Głównym zadaniem edukacyjnym instytucji jest upowszechnianie wiedzy o Holokauście i II wojnie światowej.

Działalność edukacyjna realizowana jest w formie lekcji muzealnych, warsztatów, wykładów, prelekcji i wizyt studyjnych. Skierowana jest do uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, a także nauczycieli pragnących przekazać uczniom wiedzę na temat okupacji niemieckiej w Wielkopolsce, Holokaustu, położenia ludności żydowskiej w tzw. Kraju Warty, funkcjonowania niemieckiego obozu zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, a także współczesnego funkcjonowania Muzeum-Miejsca Pamięci.

muzeum
KULMHOF
W CHEŁMNIE NAD NEREM
byłego
niemieckiego
Obozu
Zagłady

W celu umówienia się na spotkanie w Muzeum zgłoszenia należy kierować do:

Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem
Oddział Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie
Instytucja Kultury Samorządu Województwa Wielkopolskiego
Chełmno 59A, 62-660 Dąbie
tel. 632-719-447; 695-003-137;
tel. Las Rzuchowski: 695-003-167
e-mail: muzeum@chelmnno-muzeum.eu

Godziny otwarcia

1 kwietnia – 30 września

wtorek – niedziela: godz. 9.00–17.00
poniedziałek: nieczynne

1 października – 31 marca

wtorek – niedziela: godz. 9.00–15.00
poniedziałek: nieczynne

LAS RZUCHOWSKI

Teren otwarty dla zwiedzających

**WSTĘP DO MUZEUM W CHEŁMNIE NAD NEREM
BEZPŁATNY**

Lekcje muzealne

Proponowane tematy lekcji:

1. Kulmhof – historia pierwszego niemieckiego obozu śmierci.
2. *SS-Sonderkommando Lange* i jego działalność w Kraju Warty.
3. Prawa człowieka wczoraj i dziś. Dzieci w getcie łódzkim – Litzmannstadt Getto.
4. Superbohaterowie. Opowieść o ludziach, którzy odkrywali Zagładę.

Warsztaty

1. K jak Księga. O znaczeniu judaistycznej Tory i chrześcijańskiej Biblii.
2. Filmowe impresje o czasie Zagłady. Sztuka filmowa jako forma upamiętnienia Holokaustu.

Wykłady tematyczne:

1. Zagłada Żydów w Kraju Warty.
2. Archeologia miejsc zagłady – wybrane przykłady
3. Przedstawić świat nieprzedstawialny. Poetyka Holokaustu jako nowe doświadczenie literackie po II wojnie światowej

Jednodniowy pobyt studyjny

Celem pobytu studyjnego jest zapoznanie jego uczestników z historią pierwszego niemieckiego obozu śmierci Kulmhof w Chełmnie nad Nerem, jego znaczeniem w polityce eksterminacyjnej względem ludności żydowskiej prowadzonej przez III Rzeszę, a także historią upamiętnienia miejsca po byłym obozie zagłady i współczesną działalnością Muzeum. W planie pobytu studyjnego znajduje się zwiedzanie miejsca pamięci z przewodnikiem, wykład i warsztaty przygotowane przez pracowników Muzeum oraz pokazy filmowe.

Workcamp

Dwutygodniowy pobyt wolontariacki międzynarodowej grupy młodzieży. Uczestnicy warsztatów poznają historię miejsca pamięci m.in. poprzez pracę z zabytkami archeologicznymi znajdującymi się w kolekcji Muzeum i przez różnego typu prace porządkowe wykonywane na obszarze dawnego parku dworskiego oraz w lesie rzurowskim. Młodzież uczestniczy także w prelekcjach, projekcjach filmowych przybliżających historię obozu śmierci Kulmhof w Chełmnie nad Nerem i Holokaustu, a także w wyjazdach edukacyjnych do miejsc, które są związane z tragiczną historią miejsca po byłym obozie zagłady.

Wydawca: Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie

Tekst: Renata Welniak, Michał Maćkowiak, Andrzej Grzegorzczak, Bartłomiej Grzanka

Fotografie: Michał Maćkowiak, Andrzej Grzegorzczak

Fotografie archiwalne: Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie, Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem

Korekta językowa: Janina Chodera

Skład graficzny: Pre-Press Studio Krzysztof Spychał

INSTYTUCJA KULTURY
SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO